

Jama

I.

Krv je moje svjetlo i moja tama.
Blaženu noć su meni iskopali
Sa sretnim vidom iz očinjih jama;
Od kaplja dana bijesni oganj pali
Krvavu zjenu u mozgu, ko ranu.
Moje su oči zgasle na mome dlanu.

Sigurno još su treperile ptice
U njima, nebo blago se okrenu;
I ćutio sam, krvavo mi lice
Utonulo je s modrinom u zjenu;
Na dlanu oči zrakama se smiju
I moje suze ne mogu da liju.

Samo kroz prste kapale su kapi
Tople i guste, koje krvnik nađe
Još gorčom mukom duplja koje zjapi -

Da bodež u vrat zabode mi slađe:
A mene dragost ove krvi uze,
I ćutio sam kaplje kao suze.

Posljednje svjetlo prije strašne noći
Bio je bljesak munjevita noža,
I vrisak, bijel još i sad u sljepoći,
I bijela, bijela krvnikova koža;
Jer do pojasa svi su bili goli
I tako nagi oči su nam boli.

O bolno svjetlo, nikad tako jako

I oštro nikad nisi sinulo u zori,
U strijeli, ognju; i ko da sam plako
Vatrene suze s kojih duplje gori:
A kroz taj pako bljeskovi su pekli,
Vriskovi drugih mučenika sjekli.

Ne znam, koliko žar je bijesni trajo,

Kad grozne kvрге s duplja rasti stanu,
Ko kugle tvrde, i jedva sam stajo.

Tad spoznah skliske oči na svom dlanu

I rekoh: "Slijep sam, mila moja mati,
Kako ću tebe sada oplakati..."

A silno svjetlo, ko stotine zvona
Sa zvonika bijelih, u pameti
Ludoj sijevne: svjetlost sa Siona,
Divna svjetlost, svjetlost koja svijeti!
Svijetla ptico! Svijetlo drvo! Rijeko!
Mjeseče! Svjetlo ko majčino mlijeko!

Al ovu strašnu bol već nisam čeko:
Krvnik mi reče: "Zgnječi svoje oči!"
Obezumljen sam skoro preda nj kleko,
Kad grč mi šaku gustom sluzi smoči;
I više nisam ništa čuo, znao:
U bezdan kao u raku sam pao.

II.

Mokraćom hladnom svijestili me. Čuške

Dijelili, vatrom podigli me silom;

I svima redom probadali uške

Krvnici tupim i debelim šilom.

"Smijte se!" - ubod zapovijedi prati -

"Oboce svima pred krst ćemo dati!"

I grozan smijeh, cerekanje, grohot

Zamnije, ko da grohoću mrtvacij;

I same klače smete ludi hohot

Pa svaki bičem na žrtve se baci.

A mi smo dalje u smijanju dugu

Plakali, praznih duplja, mrtvu tugu.

Kada smo naglo, ko mrtvi, umukli

(Od straha valjda, što smo ipak živi),

U red za uške otekle nas vukli,

I nijemi bol na stranu sve nas privi;

(U muku čuli iz šume smo pticu);

Provlačili su kroz uške nam žicu.

I svaki tako, kada bi se mako,
Od bola strašna muklo bi zarežo.
"Šutite!" - rikne krvnik - "nije lako,
Al potrebno je, da tko ne bi bježo."
I nitko od nas glavom da potrese
I drugom slijepcu ljuti bol nanese.

Krvožednike smiri žičan lokot
I umorni su u hlad bliski sjeli;
I začuo se vode mrzli kлокot
U žarku grlu, i glasno su jeli,
Ko poslije teška posla; zatim stali
Jedan sa drugim da se grubo šali.

Zaboravili kao da su na nas:
Zijevali, vjetre puštali su glasne.
"Eh, jednu malu vidio sam danas..."
Dobaci netko, uz primjedbe masne.
I opet kлокot hladna vina ili vode
Trgne slijepce - žica me probode.

III.

U mome redu počela da ludi

Neka žena. Vikala je: "Gori!

Ljudi, gori! Kuća gori! Ljudi!"

A žica ljuto počela da pori

Nabreknute, grozne naše uši.

Na tla se žena ugušena sruši.

"Dupljaši! Čore! Lubanje mrtvačke!

Sove! U duplja dat ćemo vam žere

Da progledate! Vi, čorave mačke!"

Zareži pijan koljač kao zvijere

I slijepcu nožem odcijepi lice

Od uha, što se zaljulja vrh žice.

Urlik i teški topot slijepe žrtve

(Što bježeć kroz mrak uvis noge diže),

I brz trk za njom, sred tišine mrtve,

I tupi pad, kad lovca nož je stiže.

O, taj je spasen! - rekoh svojoj tami,

Ne opazivši da nas vode k jami.

Srce je muklo šupljom grudi tuklo;
Tad druga srca preko žice začuh.
Lupanje ludo naprijed nas je vuklo.
(Što srca skaču, kad u mraku plaču!)
I od te lupe progledah kroz rupe:
U jasnom sjaju misli mi se skupe.

I vidjeh opet, ko još ovog jutra,
Duboku jamu, juče iskopanu.
Napregnuh sluh da čujem, kad unutra
Uz tupi udar prve žrtve panu.
Oštrom svijesti odlučih da brojim:
Ja, pedeseti, što u redu stojim.

I čekao sam. Skupljao sam točne
Podatke: tko je već nestao straga,
Tko sprijeda - zbrajo, odbijo, dok počne
Udaranje, padovi. Sva snaga
Mozga u jasnoj svijesti se napregnu,
Da promjene mi pažnji ne izbjegnu.

Negdje je cvrčak pjevo; oblak pokri
Začas u letu sjenom cijelo polje.
Čuo sam, kako jedan krvnik mokri,
A drugi stao široko da kolje.
Sve mi to zasja u sluhu ko u vidu,
Sa bljeskom sunca na nožnome bridu.

IV.

Kad prva žrtva počela da krklja,
Čuh meki udar, mesnata vreća
Padaše dugo. Znao sam: u grkljan
Dolazi prvi ubod, među pleća
Drugi, a ruka naglo žrtvu grune
U jamu, gdje će s drugima da trune.

Netko se mrtvo ispred mene složi
Ili iza mene, riknuvši od straha,
A ja udarce silnom svijesti množih,
Odbijajući pale istog maha,
Mada sam svakog - što kriknu, zagrcu -
Ćutio kao ugriz u dno srca.

Čovjek iz jame jeco je ko dijete,
Tek priklan; cikto jezivo mu glasak.
Strepih da račun moj se ne pomete.
Tad buknu u dnu bezdna bombe prasak.
Tlo se zaljulja. Klonuće me svlada.
Nestala u spas posljednja mi nada.

Al silna svijest pažnjom me opsjednu:

U sluh se živci, krv, meso i koža

Napregli. Zbrojih trideset i jednu

Žrtvu; šezdeset i dva boda noža.

Slušo sam udar, kojom snagom pada,

I meni opet vratila se nada.

Na jauk iz bezdna sada nova prasne

Bomba uz tutanj. I mrtva tjelesa

Padahu sad uz pljuske manje glasne,

Kao u vodu, povrh kaše mesa.

Uto oćutjeh da po krvi kližem.

Protrnuh: evo, i ja k jami stižem!

V.

- O vidio sam, vidio sve bolje,

Ko da su natrag stavljene mi oči:

I bijelu kožu, i nož koji kolje,

I žrtve (kao jagnjad, što se koči

Časkom pred klanje, al u redu bliže

Korak po korak mirno k nožu stiže).

Bez prekidanja red se dalje mico

- Ko da na čelu netko nešto dijeli -

Nit je tko viko, trzo se, narico;

Na žezi strašnoj tiho su nas želi

Ko mrtvo klasje koje jedva šušti.

(To se čula krv, što iz grla pljušti).

Korak po korak pošli smo; stali opet;

Krljanje, udar, pad i opet korak.

Začuh zvuk jače. Ukočene, ko propet,

Stadoh: Na usni tuđe krvi gorak

Okus oćutjeh. Sad sam bio treći,

Što jamu čeka u redu stojeći.

Strašna mi tama, od sljepoće gora,
Sav um pomuti i na čula leže,
I za njom svjeltost ko stotine zora:
Iskro! Strijelo! Plamene! Sniježe!
Silno svjetlo bez ijedne sjene,
Ko oštar ubod igle usred zjene.

Drug se preda mnom natrag k meni nago,
Kao od grča; onda je zastenjo,
Naprijed posrne, uzdahnuo blago -
I tihi uzdah s krkljanjem mu jenjo.
Surva se, pljusnu kao riba. Zine
Preda mnom prostor bezdane praznine.

Sve pamtim: naprijed zaljuljah se, natrag,
Bez ravnovjesja - kao da sam stao
Jezive neke provalije na prag,
A iza mene drugi ponor zjao.
Bijela strijela u prsi mi sinu,
Crna me šinu s pleći. U dubinu.

VI.

U bezdnu uma jeza me okrijepi.

Osjetih hladno truplo, gdje me tišti,
Hladnost smrti da mi tijelo lijepi.

Strah sviješću sinu: Neka žena vrišti!
U jami sam - tom ždrijelu našeg mesa;
Ko mrtve ribe studena tjelesa.

Ležim na lešu: kupu hladetine,

Mlohove, sluzne, što u krvi kisne,
I spas sa jezom iz leda me vine:
Svijest munjom blisne, kada žena vrisne.
Okrenuh se, u groznici tad k vrisku
Pružih ruku: napipah ranu sklisku.

I prvi puta sva životna snaga

Nad leševima stala da se skuplja;
Na vrisak skrenuh ruku, i u duplja
Lubanje zaboh prste; tijela naga
Ko da su sva zavrištala u jami -
Sav pako jeknu jezivo u tami.

Bomba će pasti! Užasnuh se prvo;
U grču strašnu zgrabih rukom niže.
Zakoljak nađoh grozan. Leš se rvo
Sa mnom i na me počeo da kliže.
Krkljo mu grkljan u krvavoj rani;
Korake začuh i glasove vani.

O bože moj, zagrlila me žena
Sad zagrljajem druge svoje smrti:
Kako joj koža lica nagrbljena...
Starice! Bako! I uzeh joj trti
Koščate ruke, i žarko ih ljubih.
Činilo mi se: mrtvu majku ubih.

Čuo sam, kako umirući stenje,
I poželio ludo da oživi.
Sve leševe tad molih oproštenje.
Oćutjeh tvrdu usnu, gdje se krivi -
Obeznanih se. Kad sam opet skido
Mrak nesvijesti, još sam gorko rido.

VII.

Ušutjeh. Sam sam međ truplima lednim,
A studen smrti na leđa mi sjela,
Na udove. U ledu mrtvih žednim
Vatrama nepca, jezika i ždrijela.
Led smrti šuti. U njem pako gori.
A nigdje vriska da samoća ori.

Taj grozni teret, što na meni leži,
Ni smrtnim ledom neće da priušti
Hladnoću grla; a biva sve teži;
Odjednom skoro viknuh: voda pljušti!
Čujem gdje s vrha po truplima teče;
Ah, studen mlaz! - al peče, peče, peče!

Po goloj koži, po leđnome jarku,
Niz trbuh, prsa, slabine i bute
Potočić studen pali vatru žarku,
Dube u mesu kanaliće ljute.
I kad na usnu mlazić žarki kapno,
Opaljen jezik kusnu živo vapno!

Puna je jama: na lešine liju
Vapno da živim strvine ne smrde.
O hvala im, nas mrtve sada griju
Plamenom svoje samilosti... Tvrde
Leševe ćutim: trzaju se goli,
Ko mrtve ribe, kad ih kuhar soli.

Taj zadnji trzaj umirućeg živca,
Taj čudni drhtaj, na kojem sam plivo,
Učini da sam blagosiljo krivca:
O gle! još truplo kraj mene je živo -
To starica me hladnom rukom gladi,
Jer zna da moji ne prestaše jadi!

VIII.

Kada se mrtvi val života stišo,
Korake začuh ko daleku jeku:
Netko je jamu par puta obišo;
I nastala mir, ko mir u mrtvu vijeku.
Pomakoh nogu, stegnuh lakta oba -
Ko grobar, kad se izvlači iz groba.

Zaprepastih se: leševi se miču,
Kližu nada me, polako se ruše -
Smiju se, plaču, hropoću i viču,
Pružaju ruke i bijesno me guše..
Osjećah nokte, stražnjice, bokove,
Trbuhe, usta, što me živa love.

Prestravljen stadoh. Stadoše i oni.
Sad je težina manja. Mrtva noga
Pala mi preko ramena. Ne goni
Nitko me više! - Od penjanja moga
Ruše se mrtvi! - rekoh sebi; - To se
O vratu tvome splele ženske kose.

Prostruj o hladan zrak na moja usta
Kroz sloj leševa: izlazu sam blizu!
I srknuh utopljenički: krv gusta
Kroz nosnice u grlo oštro briznu.
Smijo sam se - al da me netko tako
Nakreveljena vidje, taj bi plako

Il bi od straha sledio se, nijem
Pred tom rugobom. Jer, što da se tješim:
Odsad će ljudi mislit da se smijem
Kad plačem, i da plačem kad se smiješim.
Ta prazna duplja, gnijezda grozne tame,
Sjećat će svijet na crno ždrijelo jame.

I sama sebe osjećó sam krivim,
Što ostavljam u bezdnu te mrtvace,
Jer zrak je ovaj živ... a ja ne živim...
I čekah da me opet natrag bace.
Al rana živim bolom: živ si! reče,
Sabrah se. Vlaga! S njom se spušta veče.

IX.

O nikad nisam očekivo tamu

S tolikom čežnjom. Pazi! rosa kliže

Niz trupla dolje do mene, u jamu!

Užaren jezik počeo da liže

Kaplje sa ruku, nogu, mrtvih tijela,

Što su se na me ko žlijeb nadnijela.

Pomamno sam i divlje se penjo,

Gazio prsa i trbuhe grubo -

I kad bi mrtav zrak iz trupla stenjo,

Nisam već trno. Vuko sam i skubo

Dugačke kose, uspinjo se mesom,

Podjaren žeđom kao ludim bijesom.

Nisam osjećo bola, straha, stida;

Obarah leš za lešom, grabih, plazih

Po njima ko po zemlji što se kida.

A možda svoju mrtvu sestru gazih,

Susjeda vukoh, lomih nježnu dragu.

Žeđ mi je dala bezumlje i snagu.

Kad sam se divlje iz jame izvuko,
Zaboravih svijest, oprez, da l' je mrko:
Tlom krvavim sam puzo, tijelo vuko
Do trave: zvjerski, živinski je srko;
Uranjo u nju, jeo je i guto
I ko po rijeci livadom sam pluto.

Dozvah se: usta, punih trave, ležim,
Gorim, ledenim: u teškoj sam mori.
Spasen! O, kamo, kamo sad da bježim?
Zadrhtah: pjesma krvnikova ori.
Daleko. Našim mukama se ruga.
I mržnja planu. Ostavi me tuga.

X.

Odjednom k meni miris paljevine

Vjetar donese s garišta mog sela;

Miris iz kog se sve sjećanje vine:

Sve svadbe, berbe, kola i sijela,

Svi pogrebi, naricaljke, opijela;

Sve što je život sijo i smrt žela.

Gdje je mala sreća, bljesak stakla,

Lastavičje gnijezdo, iz vrtića dah;

Gdje je kucaj zipke, što se makla,

I na traku sunca zlatni kućni prah?

Gdje je vretena zuj, miris hljeba,

Što s domaćim šturkom slavi život blag;

Gdje su okna s komadićkom neba,

Tiha šrkipa vrata, sveti kućni prag?

Gdje je zvonce goveda iz štale,

Što, ko s daljine, zvuk mu kroz star pod

U san kapne; dok zvijezde pale

Stoljeća mira nad sela nam i rod.

Nigdje plača. Smijeha. Kletve. Pjesme.

Mjesec, putujući, na garišta sja:

Ugasnuo s dola dalek jecaj česme,

Crni se na putu lešina od psa...

Zar ima mjesto bolesti i muka,

Gdje trpi, pati, strada čovjek živ?

Zar ima mjesto, gdje udara ruka,

I živiš s onim koji ti je kriv?

Zar ima mjesto, gdje još vrište djeca,

Gdje ima otac kćerku, majku sin?

Zar ima mjesto, gdje ti sestra jeca,

I brat joj stavlja mrtvoj na grudi krin?

Zar ima mjesto, gdje prozorsko cvijeće

Rubi još radost i taži još bol?

Zar ima većeg bogatstva i sreće,

Nego što su škrinja i klupa i stol?

Iz šume, s rikom gora, prasak muko
Zatutnji. Za njim tanad raspršeno
Ciknu, ko djeca njegova. Pijuko
Nada mnog zvuk visoko, izgubljeno.
Bitka se bije. Osvetnik se javlja!
Osvijetli me radost snažna poput zdravlja.

Planu u srcu sva ognjišta rodna,
Osvetom buknu krvi prolivene
Svaka mi žila, i ko usred podna
Sunca Slobode razbi sve mi sjene.
Držeć se smjera garišnoga dima,
Jurnuh, poletjeh k vašim pucnjevima.

Tu ste me našli ležati na strani,
Braćo rođena, neznani junaci;
Pjevali ste, i ko kad se dani,
Široka svjetlost, kao božji znaci,
Okupala me. Rekoh: zar su snovi?
Tko je to pjevo? Tko mi rane povi?

Oćutjeh na čelu meku ruku žene;

Sladak glas začuh: "Partizani, družo!
Počivaj! Muke su ti osvećene!"

Ruke se moje prema glasu pruže,
Bez riječi, i dosegnuh nježno lice,
Kosu i pušku, bombu vidarice.

Zajecao sam i još i sad plačem
Jedino grlom, jer očiju nemam,
Jedino srcem, jer su suze mačem
Krvničkim tekle zadnji puta. Nemam
Zjenice da vas vidim i nemam moći,
A htio bih, tugo! - s vama u boj poći.

Tko ste? Odakle? Ne znam, al se grijem
Na vašem svjetlu. Pjevajte. Jer ćutim,
Da sad tek živim, makar možda mrijem.
Svetu Slobodu i Osvetu slutim...
Vaša mi pjesma vraća svjetlo oka,
Ko narod silna, ko sunce visoka.